

*др Зоран Видаковић,
професор Правног факултета у Београду*

КРУЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

Велика друштвена криза која већ више од једне деценије потреса свет отворила је процес политичког преиспитивања свих друштвено-политичких теорија, економских и политичких доктрина и идеологија које је криза затекла, и које су затечене кризом. На прогресивном полу друштвене мисли криза је побудила темељито испитивање идеја и теорија социјализма, укључив целокупну баштину марксизма. У југословенском друштвеном и културном миљеу, криза је изоштрила поглед на властити политички систем и на политичку теорију социјалистичког самоуправљања која је суделовала у његовом стварању и тумачила његове могућности и вредности, смисао и перспективе. Шта у тој теорији може да издржи садашњу опору историјску пробу и да буде полазиште будућег развоја идеја и сазнања важних за прогресивно решавање кризе? На који начин се ти круцијални проблеми југословенске политичке теорије социјализма повезују са расправом „о кризи марксизма” и о будућности критичке теорије друштва и револуционарног мишљења?

Ова питања сам изабрао за промишљање научног опуса Јована Борђевића, опуса парадигматичног за политичку науку укључену у стварање југословенског политичког система. У току више од три деценије овај политички систем рабао се у напетости између историјског пројекта социјалистичког самоуправљања и стварности друштва изброданог дубоким противречјима материјалног, социјално-политичког и културног развоја. Политичка наука преузимала је двоструку улогу: да теоријски искаже, осмисли и у идеји развија могућности и вредности тог историјског пројекта; и да суделује у практичном конституисању и остваривању политичког система у којем делују социјалне силе и политичке тенденције, више или мање склоне или противне том историјском пројекту. Стварана унутар тог противречја, политичка теорија социјалистичког самоуправљања првенствено је тежила да осмисли темељне друштвене вредности и норме, као и циљеве и средства институционалног друштвеног делања, која изражавају тенденцију слободнијег и демократског развоја друштва, положаја и права људи и заједница као суверених произвођача властитих материјалних и социјалних услова живота. На тај начин је из тенденције социјалистичког самоуправљања, из еманципаторског прахиса друштва којем та тенденција припада, црпи-

љена и теоријски развијена легитимацијска основа политичког система, као подршка једним, а противтежа другим социјалним и политичким силама које реално делују у политичком систему.

Као што се тенденција социјалистичког самоуправљања унутар политичког система сучелила са опречним социјалним и политичким силама, тако се и политичка теорија социјалистичког самоуправљања, посебно у делу Јована Борђевића, сучелила са ауторитарном идеологијом која је произашла из историјске инволуције класичних теорија и идеја социјализма, посебно из инволуције марксизма.

Социјализам као реалан историјски процес, његова противречја и резултати, углавном су истраживани и тумачени на нивоу теоријског и политичког мишљења који је начелно, *битно* нижи од теоријско-критичке спознаје грађанског друштва, садржане у марксизму. Међу узроке ове *теоријске инволуције* долази, на прво место, вулгаризација идеја о социјалистичкој револуцији као радикалној промени целине друштвене стварности, свих категорија те стварности. Та идеја је вулгаризована најпре тиме што се почетни социјално-политички преврат изједначавао са револуцијом у целини, па се свим друштвеним процесима након тог преврата приписивала начелно различита својства за чије тумачење није меродавна теоријско-историјска мисао формирана у критици грађанског друштва, уместо да се од те критике пође и њене теоријске могућности развијају кроз читаво раздобље револуционарне промене друштва.

Та револуционарна промена у стварности може бити само *практична критика грађанског друштва*, његово превазилажење кроз такву критику. Теорија социјализма се мора саздати почев од резултата теоријске критике грађанског друштва и обухватити теоријску кристализацију пракси којом се превазилазе категорије грађанског друштва. Уместо тога, догматска теорија социјализма грађана је на илузорној идеји о радикално новој стварности која у свему тражи друкчије појмове, концепте, схеме тумачења, прекидајући континуитет с Марксовим критичким мишљењем процеса рада као производње вишка вредности, експлоатације и отуђења и њихове објективизације у целини материјалних и друштвених услова производње, класа у класне борбе, идеологија, државе итд. Таква догматска теорија социјализма послужила је социјалним и политичким носiocима ауторитарне власти произашле из лоших решења реалних противречности раних социјалистичких револуција као *оруђе за гушење критичке свести*. Супротно ономе што би теорија социјализма једино могла и морала да буде, — а то је кристализација критичке свести унутар практичне критике грађанског друштва, револуционарне праксе — у привидно теоријском облику фиксирана је идеологија која начелно забрањује критичку свест и тиме блокира револуционарску праксу. Што се таква ауторитарна догматика могла дуже издавати за теорију социјализма можемо објаснити првенствено формирањем конзервативних социјално-политичких и идеолошких структура, али и тиме што је реалан процес социјализма дуго остао у историјском повоју и отуд није могао да у својим развијенијим облицима да открије кључ за разумевање своје генезе, ооовних противречја.

Данас је неопходно, и могућно, одбацити илузорну догматику и заменити је критичком теоријом социјализма која се развија у конти-

нугитету с критичком теоријом грађанског друштва. То је могућно јер је — на једној страни — стварност убедљиво показала идеолошку функцију те догматике (спречавање критичке праксе реалног процеса социјализма), а на другој страни — социјализам се у свету развио баш као практична критика грађанског друштва у индустријски развијеним земљама, и као практична критика светског процеса капитализма у друштвима које тај процес подвргава надексплоатацији.

Теорија која би схватила социјализам као практичну критику, као праксу која револуционарно селекционише, претреса и преображава друштвено-историјске резултате грађанског друштва, може се извести само из развијене критичке теорије грађанског друштва. Морамо се суочити са чињеницом, да је од Маркса и његових непосредних следбеника наслеђена критичка теорија грађанског друштва *недовољна* у односу на историјске развојне облике тог друштва, унутар којих се конституише процес социјализма. Недовољна је не само у том смислу што не садржи одговоре на њихова питања у вези са новим појавама, већ је *пре свега* недовољна јер су у њој остала нејасна, неиздиференцирана, теоријски неразвијена и нерешена многа међу основним противречјима друштвено-историјског процеса. То су баш она противречја у односу на које се конституише процес социјализма:

- противречја реалног процеса рада и процеса оплодне капитала;
- капиталистичке употребе радне снаге и историјског развоја способности и друштвености произвођача;
- капиталистичке репродукције радне снаге, структуре потреба и потрошње, и историјског развоја потреба;
- капиталистичког субсумирања рада и радника, експлоатације и алијенације, и праксе еманципације и дезалијенације људи у борби с капиталом;
- капиталистичке поделе рада и радништва, конкуренције међу радницима, те њихове капиталистичке интеграције, и удруживања радника у класној борби и пракси еманципације;
- политичког подвлашћивања и темељне неслободе својствених владавине буржоазије, и демократије, слобода, аутономне политичке праксе и самоуправљања, својствених еманципаторској пракси у супротности и у сукобу с логиком капитала;

Капиталистичког конституисања и развијања наука, технологија, организација, цивилизацијских и културних целина, и њиховог ослободилачког потенцијала које може да активира пракса еманципације, итд, итд.

У најопштијим изразима то су противречја између логике капитала (и друштвених структура и система у којима се та логика оваплоћује) и историјског развоја друштва; између момената, аспеката историјских резултата грађанског друштва који су *запрека* процесу социјализма и момената, аспеката истих резултата који су *претпоставка* и полазиште процеса социјализма. Међу првима су капиталистичке структуре процеса рада, снага производње, радне снаге, друштвеног знања и процеса образовања, друштвене моћи, потреба, интереса и друштвених вредности итд. а међу другима је ослободилачки потенцијал производних снага, друштвеног знања итд. које може активирати само радикална де-

мократија, пракса еманципације, конституција друштвене моћи удружених произвођача, потребе, интереси и друштвене вредности које се формирају и развијају у радикалној демократији.

У време кад су Маркс и његови непосредни следбеници заснивали критичку теорију грађанског друштва ове антиномије биле су *практично* неразвијене, њихови противречни моменти, аспекти, тенденције, нејасно разлучени; укупна дијалектика друштвено-историјског процеса модерног света тешко теоријски дохватљива. Отуд и противречја у теоријском мишљењу. Уколико се теоријско мишљење практичних противречја грађанског друштва и могућности њиховог историјски прогресивног решавања (тј. процеса социјализма) није развијало у релацији с историјским променама тог друштва, теорија и политички програми социјализма нису добили историјски неопходну, једину могућну сазнајну и идејну основу. И то је, поред свих других околности, утицало и на идеолошки и практично, политички расцеп потенцијалних снага социјализма. Унутар тог расцепа, различита крила и струје давали су сужене, *суштински недијалектичке*, одговоре на главна питања: о претпоставкама, полазним тачкама социјализма у историјским резултатима грађанског друштва, и о карактеристикама процеса превазилажења противречности грађанског друштва, што укључује и питање о социјалним снагама и политичким облицима процеса социјализма.

Теорија и политички програми социјализма које су уобличиле конзервативне социјално-политичке и идеолошке структуре произашле из противречности у друштвима где су најпре извршени социјално-политички преврати, дали су на та главна питања *одговоре обратне од историјске истине*. Предпоставке социјализма тражили су, и даље траже, у оним историјским резултатима грађанског друштва у којима се згуснула логика 'капитала, који уистину представљају запреку *социјализма*. То се нарочито односи на капиталистичку структуру производних снага и радног процеса, начин индустријализације и материјалног развоја друштва, уопште, карактеристике цивилизације која одале проистиче. А та структура производње и тај начин материјалног развоја друштва носили су у себи, репродуковали унутар друштва у којима је извршен социјално-политички преврат, језгро *капиталистичких* односа између рада и радних класа — и акумулисане вредности, односно социјално-политичких хијерархија које управљају радом, расподелом производа, акумулацијом, материјалним развојем друштва. У томе су битни: капиталистичка подела рада (начин производње и употребе радних снага) и употреба структуре производних снага (науке, технологије, машинерије, организације рада, њихове комбинације с радним снагама у процесу рада) као апарата за — користимо један од најважнијих појмова Маркса — критике капиталистичког начина производње — *стварно субсумирање рада капиталу* (сад преображеним у подржављени монопол управљања објективним условима рада, процесом рада и производом). Да бисмо остали верни историјској истини, морамо подвући да је првобитно усвајање ових својстава капиталистичког начина производње (у раном периоду совјетске индустријализације, у савременој Кини итд.) било снажно условљено релативном индустријском заосталошћу земаља у којима је извршен социјалнополитички преврат. Док су у тој теорији и програмима као предпоставке социјализма прихваћени они историј-

ски резултати грађанског друштва који чине запреку процесу социјализма, практично и идеолошки су оспорени и потиснути они историјски резултати грађанског друштва који чине збиљску предпоставку социјализма.

Најважније су две димензије тих резултата, једна неразлучива од друге. Прву димензију чини пракса еманципације радних класа од капиталистичког процеса, која историјски настаје из класне борбе, самосвојног организовања тих класа (синдикати, политичке партије итд.) и бар донекле еманципованог опредељења у односу на материјално-културни развој друштва (формирање структуре потреба, интереса и друштвених вредности у супротности с капиталистичком структуром). Унутар праксе еманципације развија се практична критика грађанског друштва и самоорганизовне радних класа у тој пракси — покреће се процес самоослобођења радних класа, замеће се „асоцијација произвођача”, уистину започиње процес социјализма (формирање субјеката тог процеса, њихове практичне усмерености ка социјализму, први облици материјалног и друштвеног објективирања ослободилачке праксе).

Пракса еманципације радних класа од капиталистичког процеса и њени друштвено објективни резултати чине *реалну историјско-практичну основу политичких и културних слобода, демократије, прогресивне и критичке друштвене мисли* (као и развоја личности и друштвености, социјално-културних потреба људи итд.) у развијеном грађанском друштву. С гушењем праксе еманципације радних класа, социјалистичког самоуправљања и њему неопходних слобода и демократских облика друштва, конзервативне социјалне структуре и ауторитарни политички системи *отсецају процес социјализма од његових историјских предпоставки*. И овде се, доследно историјској истини, морају узети у обзир тешки унутрашњи и међународни услови друштва у којима је најпре извршен социјално-политички преврат, као и релативна неразвијеност праксе еманципације радних класа пре тог преврата. *Стратегијско* опредељење водећих политичких снага да у „изградњи социјализма” преузму и адаптирају капиталистичке структуре а сузбију праксу еманципације, слобода и демократске облике друштва који су историјски резултат те праксе, било је условљено и тим тешким околностима и историјским наслеђем. То опредељење се затим *фиксирало* и деценијама потрајало услед: а) неразвијене критичке теорије грађанског друштва и уобличавања погрешне теорије социјализма, и најважније, б) као последица окамењивања конзервативних социјално-економских, политичких и идеолошких структура (статистичко-бирокуратског система производње и владавине). У њему су наталожени и све више згуснути друштвени резултати рада, расподеле производа рада, акумулације потрошње, управљања условима и резултатима производње-процеса у које су уграђене основне капиталистичке структуре, у подржављеном облику. Критичка теорија социјализма позвана је да објасни зашто је *друштвена резулганта* обнављања основних капиталистичких структура и *политичког посредовања* елемената социјализма (тј. прогресивних друштвених промена у условима рада и живота радних класа) *дала систем производње све мање способан за развој и квалитативне промене и ауторитарни, борнирани бирокуратски систем владавине*. За поборнике социјализма више не би требало да буде сумње у погледу става да тај систем владавине осујећује основне

историјске претпоставке социјализма. Осујећење се односи на еманциповану праксу и све њене политичке и социјално-културне резултате, а *ништа мање* и на развој производње и њених покретачких снага.

Друга главна димензија историјских резултата грађанског друштва који чине збиљску претпоставку социјализма односи се на *ослободилачки потенцијал* процеса рада, материјалне и духовне производње, делатних способности и потреба произвођача, друштвеног знања (науке) и образовања, културе и целокупне цивилизације који су у грађанском друштву развијени *посредством* капиталистичког начина производње, и под дејством еманципаторске праксе. *Ослободилачки потенцијал* свих тих процеса и дела, и њихове *капиталистичке структуре*, јесу моменти *реалног историјског противречја*. То је много дубље од противречја између *производних снага* и *односа производње* како га је схватила класична теорија (а „догматски марксизам“ вулгаризовао као противречје између производних снага које је капитализам развио, а чине полазиште социјализма, и својинских облика, схвативши социјализам као промену капиталистичке у „социјалистичку“ својину, с непромењеном — уистину — капиталистичком структуром рада, производње, производних снага). Ослободилачки потенцијал свих тих процеса и дела настаје и може се активирати *само под дејством еманциповане праксе радних класа*. То и јесте главни садржај праксе самоослобођења произвођача. Тиме се врши револуционарни преображај материјалних, цивилизацијских и културних резултата грађанског друштва и у целини услова друштвене егзистенције објективира асоцијација произвођача.

Ако се водећим политичким снагама у првим облицима „изградње социјализма“ може мање замерити што су најпре преузимале, и адаптирале капиталистичке структуре рада, производње и потрошње, њихова неоспорна одговорност је у томе што су — претворивши се у конзервативне структуре власти — осујетиле прогресивно, еманципаторско дејство социјалистичког самоуправљања, слобода и демократских облика друштва који би активирали ослободилачки потенцијал материјално-производних, културних и цивилизацијских резултата грађанског друштва. Историјски је парадокс у томе што су у име „изградње социјализма“ преузимане базичне структуре капитализма, а у исто име осујећена практична критика тих структура и производно стваралаштво у еманципованој пракси, па је тиме *фиксиран* антагонистички друштвено поробљивачки лик тих резултата грађанског друштва а затамњен, потиснут њихов ослободилачки потенцијал. Тај се парадокс претвара у апсурд кад услед сузбијања ослободилачке праксе радних класа у „реалном социјализму“ не могу да функционишу ни производне снаге које је развио капитализам.

Политичка теорија социјалистичког самоуправљања дохватила је политичку раван овог историјског искуства, у томе што је инсистирала на слободнијим и демократским облицима развоја друштва као претпоставци његовог социјалистичког преображаја. Критичко преиспитивање и развијање марксизма, чије сам интенције значајне за теорију социјализма укратко изложио, може да пружи далекосежну теоријскокритичку подршку политичкој теорији социјалистичког самоуправљања и да допринесе превазилажењу њених ограничења условљених противречјима политичког система у чијем стварању је оуделовала. То се односи наро-

чито на теоријско сазнање и истраживање друштвеног порекла политичких сила које осујећују социјалистичко самоуправљање, и доследно томе, на истраживање политичких облика еманципаторске праксе која може надјачати и друштвено искоренити те политичке силе.

SUMMARY

CRUCIAL PROBLEMS OF THE POLITICAL THEORY OF SOCIALISTIC SELF—MANAGEMENT

Jovan Đorđević's scientific work is a paradigm to political science included in creating of the Yugoslav political system. During more than three decades, this political system has generated the tension between the historical project of socialistic self-management and the reality of the society full of economic, socio-political and cultural contradictions. The political science has taken a double function: to express and develop theoretically possibilities and values of this historical project; and to participate in the practical constituting and realization of a political system in which social forces and political trends have their effects, more or less favourable or contrariant to this historical project. The political theory of socialistic self-management, created among this contradictions, has tried, in the first place, to point out the basic social values and norms, as well as the goals and means of institutional social action, expressing the trend of the more democratic and free society, the position and rights of men and communities as sovereign creators of the conditions of their own social life. In this way, from the trend of socialistic self-management, from the emancipating *praxis* of the society to which this trend belongs, the legitimate basis of the political system was drawn out and theoretically developed as a support to some and a counteraction to the other social and political forces really effecting the political system.

As well as the trend of socialiste self-management inside political system was faced with antagonistic social and political forces, in the same way, the political theory of socialistic self-management, specially in Jovan Đorđević's work, was faced with authoritarian ideology resulted from the historical involution of classical theories and ideas of socialism, specially from the involution of marxism.

RÉSUMÉ

PROBLÈMES CRUCIALS DE LA THEORIE POLITIQUE DE L'AUTOGESTION SOCIALISTE

L'oeuvre scientifique de Jovan Đorđević est un paradigme de la science politique, incluse à la création du système politique yougoslave. Depuis plus de trois décennies ce système politique naissait dans une tension entre le projet historique de l'autogestion socialiste et la réalité de la société, pleine de profondes contradictions du développement matériel, socio-politique et culturel. La science politique assumait un double rôle: (1) d'exprimer théoriquement, de donner un sens, et de développer en idée les possibilités et les valeurs de ce projet historique; et (2) de prendre part à l'établissement et à la réalisation pratiques du système politique dans lequel les forces sociales et les tendances politiques agissent plus ou moins en conformité ou contraire-

ment à ce projet historique. La théorie politique de l'autogestion socialiste, créée au dedans de cette contradiction, tendait premièrement à relever les valeurs et les normes fondamentales sociales, ainsi que les fins et les moyens de l'action sociale institutionalisée, qui exprimaient les tendances d'un développement social et plus libre et démocratique et de la position et des droits des hommes et des communautés et tant que des producteurs souverains des conditions matérielles et sociales de leur propre vie. Ainsi, le fondement légitimatif du système politique était tiré et développé théoriquement de la tendance de l'autogestion socialiste, du *praxis* émanciparitif de la société, à laquelle cette tendance appartient. Ce fondement-là était le point d'appui pour les uns, et le contrepois pour les autres forces sociales et politiques, qui agissent réellement dans le système politique.

En tant que la tendance de l'autogestion socialiste s'est trouvée face à face avec les forces sociales et politiques contraires, au sein du système politique, de même la théorie politique de l'autogestion socialiste, particulièrement dans l'oeuvre de Jovan Đorđević, s'est trouvée face à face avec l'idéologie autoritaire, provenant de l'involution historique des théories classiques et des idées de socialisme, notamment de l'involution de marxisme.